

SZŐCS GÉZA*

Marosvásárhelyen született 1953-ban. Bölcsész, a kolozsvári Igazság című napilap munkatársa, az Echinox című diáklap, majd az Ellenpontok című szemizdat folyóirat szerkesztője Ara-Kovács Attilával és Tóth Károllyal 1981-től (az első szám a borítón feltüntetett dátum ellenére valójában 1982 márciusában jelent meg) 1983 januárjáig. Ekkor a román állambiztonsági szervek sorozatos zaklatásai miatt – Szőcs Gézárt 1982 novemberétől üldözik – rejtőzködni kényszerül; több helyen bujkál, így például egy elmeógyógyintézetben is, majd lebukik, őrizetbe veszik, és életveszélyesen bántalmazzák. A meghurcoltatásokat követően a folyóirat megszűnt. „E lap azért érhetett meg 8 számot lebukás nélkül, mert az erdélyi magyar közösségben létezett ez az erő” – írja visszaemlékezésében Szőcs. A lapban írása nem jelent meg: „osztatlan a vélemény, hogy amit írok, arról rögtön felismerhető, ki a szerzője” (Ellenpontok, 2000). Feketelistára kerül, az üldözések miatt 1986-ban Svájcba emigrál. A romániai magyar kisebbség kiszolgáltatottságáról az Egyesült Államok kongresszusa előtt számol be. 1990-ben hazatér Erdélybe. Az RMDSZ főtitkára, majd szenátora, megbuktatják, a politikusi pályáról leköszön, 1992 után az Erdélyi Híradó könyvkiadó vezetője. Magyar állampolgárság iránti kérelmét 2004-ben elutasítják.

A lexikon (ÚMIL) szerint „A harmadik Forrás-nemzedék vezető költő egyénisége. Lírája avantgárd ihletésű radikális költészet. Már a *Varázslataink* c. fiatal költők antológiájában (1974) közölt három verse bravúros technikáról árulkodott, kelléktára a közvetlen szemléletességtől az elvont mítoszeremtő szürrealista ábrázolásig terjed.” Első kötetei ma már nehezen elérhetők: *Té mentél át a vízen?* (1975); *Kilátótorony és környéke* (1977); *Párbaj, avagy a huszonharmadik hóhullás* (1979). Szerencsére *A szélnek eresztett bábu* (1986) tartalmazza az első három kötet anyagát és a *Konkrét vers az afrikai lópestisről* ciklust; ezt követi *Az uniformis látogatása* (1986) és egy újabb gyűj-

* A Szőcs Gézáról szóló portréval köszöntjük a Szépirodalmi Figyelő-díjas írótköltőt. Kalász Márton laudációja a 174. oldalon olvasható.

teményes, sajnos csak válogatott verseskötet: *A vendégszerető avagy Szindbád Marienbadban. „Sz. G. utolsó verseskönyve”* (1992). Meg kell említeni egy regényrészletét: *Kitömött utcák, hegedűk* (1988). A „drámás történetek”: *Históriák a küszöb alól* (1990); *A kisbereki böszörmények* (1994); *Ki cserélte el a népet?* (1996); *Passió* (1999) mások mellett olvasható egy gyűjteményben: *A magyar ember és a zombi* (2003). Egy utolsó utáni verseskötetet is olvashatunk *Az al-legóriás ember* (2003) címmel. Munkáiról legátfogóbban Blénesi Éva *Szócs Géza* című munkája szól (Kalligram, 2000).

Szócs művészetében – függetlenül az újabb elméleti irányzatoktól – szövegekről és ideologikus reprezentációról (a szöveg demokratikus elkötelezettségéről és az alkotás szabadságáról) van szó. A Szócs Géza nevű szerző szövegek metszetében áll, szövegek lelőhelye. Vers, drámás történet, képvers, proklamáció, felszólítás, regénytöredék, memorandum stb.; egységes szövegvilága jelenti őt mint szerzőt, amennyiben *minőségileg* e szövegek kidolgozottsága jóformán egynemű, ismertető jegyeiket tekintve azonban (lásd a fenti érvet az Ellenpontokban való publikálással szemben) sajátos és egyéni. Beszélhetünk tehát műfajokról illetve műnemekről (vers, színpadi játék, drámás történet stb.), de ezt meg kell előzze egy markánsabb kérdés, amely a nyelvre vonatkozik. A *Szócs Géza* tulajdonnév egy *szövegdeumon* fedőneve, mely helyenként ebbe a nevébe kapaszkodik... Szöveg hely, ahol a *szócsgéza* névalírással jelzett/nem jelzett szövegek keletkeznek: „MÍG ELHURCOLNAK ENGEM / A KÓMA CSATTOGÓ LOVASSZEKERÉN / RÁTOK MARAD MINT HAGYATÉKOM / AMIT ELMONDTAM / S AMIT NEM MONDTAM EL / ÉN” – fejeződik be a korábbi szövegkiadásokat pótló gyűjteményes kötet, *A szélnek eresztett bábu*. Nem jelképes az, hogy a hallgatás ennek az életműnek legalább annyira része, mint a megszólalás?

Induljunk ki abból a szövegből, amely Szócs életművének jóformán kezdőpontjában áll (első saját könyvének élén): „Az itt következő szövegek nem versek: annál kevesebbek is, többek is. Formájuk: egyenlő szótagszámú sorokba tördelt próza. Tökéletlenségük nem szándékolt, a szerző hozzánemértéséből fakad.” Ez a kijelentés egyfajta használati utasítás a Szócs-szövegek olvasásához, amely szövegvilág – mint említettem – meglepően egységes, gyakorlatilag a kezdetektől; belső változásai egy logikus és következetes építkezést sugallnak. A használati utasítás formai módon jellemzi a szövegeket: mintha létüket e tétel egy mechanikus számozáshoz, absztrakt mate-

matikához kötné. Valójában azonban nem ez történik. *A világsólyom szeme* című ciklus (melynek élén a fenti idézet áll) darabjai csak annyiban követik ténylegesen ezt a használati utasítást, amennyiben klaszikus formában készültek (többségük tízes és tizenegyes szótagszámú sorokat váltogató rímes, ám rendhagyó módon jobbra szedett szonett). Nem annyira avantgárd, mint inkább formai, a formában jelentést és *továbbjelentést*, *átjelentést* kereső puhatolózás. Különös módon tehát e mottó nem azért terjeszthető ki a szócsi szövegvilág egészére, mert mindegyik darabra igaz, hanem azért, mert saját megállapítása már az első, megjelölt szövegre sem áll; nem tényről, hanem az elvről árulkodik. Annyiban mondható avantgárdnak, hogy a verset írásban megjelenített szövegnek tekinti. Papp Tibor kifejezését kölcsönözve: nyelve *a láthatóvá tett nyelv*. Ez a fajta *szövegesen elgondolt vizualitás* mindvégig, sőt mind markánsabban jellemzi költészetét. Minden egyes kötete egységében elgondolt műalkotás, ahol a szöveg szedésének, tördelésének, tipográfiájának jelentősége van; képvers és kép (rajz és fotográfia) épül be a grafikus kontextusba. A szövegkezelés e módját (szabad vers, vizualitás stb.) avantgárd vonásnak tekinthetjük, véleményem szerint azonban inkább a láthatóvá tett nyelv olyan sajátosságairól van szó, melyekkel – többek között – az avantgárd szembesíti a lírát és az azt értelmező hagyományos líraértést, ám e szövegmód jelentősége túlmutat egy irodalomtörténeti szempontból behatárolható korszakon vagy irányzaton.

A szövegdeumon szövegekkel dolgozik. A leírás mindkét eleme fontos: az is, hogy *szövegekkel*, az is, hogy *aktivitás*. Munkáját az idézett, axiómának tekintett meghatározás értelmében egyfajta „hozzánemértés” – *felismert, sőt szándékoltnak tűnő*, mondhatni *átgondolt hozzánemértés* kíséri.

És mi az, amit radikálisnak nevezett a lexikon Szócs költészetben?

Játsszunk el azzal a gondolattal, hogy a neves amerikai kritikus, Harold Bloom által bevezetett *erős költészet* fogalommal hozzuk kapcsolatba eddigi műveit. „Az erős költő, Vico vagy a mi számunkra, pontosan olyan, mint a pogány nép; meg kell jövedölnie / istenítenie, ki kell találnia önmagát, s így próbálnia meg a lehetetlent, hogy önmagából eredeztesse önmagát” – írja egy fontos tanulmányában (*Költészet, revizionizmus, elfojtás*). „Önkitalálásról” beszél, véleményem szerint *önmegjelenítés* vagy *önmegalakítás* értelemben; és ez a kérdés nemcsak Szócs Géza, hanem általában a hatvannyolcat követő líra számára meghatározó. De mindjárt szögezzük le, ahogy

Szócs Géza a nyolcvanas években
Fotó: MTI

Bloom is ezt teszi: önmegjelenítés nincs korábbi szövegek hatása, átírása – Bloom szerint *elfojtása* – nélkül.

Szócs Géza *megszövegezéseit* a radikális jelenlét láthatóvá tett nyelven rögzített dokumentumainak tartom. Írása a szüntelen *készen-létben* áll (a szó egyszerre sugall éberséget és elkészültséget), e készen-létben lappang, örködik, áll lesben a *szócsgéza* nevű szöveg démon: „Ablakod alatt ingujjban, hegedűvel, / fű-karórás földrengés-fiú örködik, szuszogó sárga állat, / dupla házörző-szívében folyékony, lassú bارسonytokkal. // És kését folyton a démon torkán tartva, nézi, nézi / az alvó csillag hűvös cipőinek nyomát a parton. // És kitapogatja szívverésed puha csatjait ujjbegyével, s elmenőben / – mikor a reggel érkezik pánikban, kenderkötelével – / ő s sárga krétákkal fölírja házad falára nagy betűit: / UGYANAZ VAGY? NEM AZ VAGY? AZ VAGY? (*A démon*). Szöveges megjelenítés nélkül nincs önmegértés (hiszen szöveg démonról van szó), a szöveges megjelenítés viszont ki van téve az írás önkényeskedéseinek (a láthatóvá tett grafikai jelek széttartásának, például a jelképzés problémáinak, az azonosalakúságnak, a betűcseréknek, az elírásnak), és az önmagunkról való, csak időben érthető tapasztalat széttartó manővereinek, melyeket közvélekedés szerint egyszerűen megértésnek hívunk. Proust nagy tapasztalata: elég egy beszélgetés, egy sajátos nézőpont, és minden másnak látszik, mint ami: mert hiszen minden vélemény, beszédmód és retorika.

Szócsnél bloomi értelemben vett erős költészet nyilvánul meg. Nemcsak nyelv(ek)ben, hanem hagyomány(ok)ban gondolkozik. Az előző tétel (a megértés időbeliségében minden másnak látszik, mint ami valójában) világít rá a parafrázis, a szövegváltozat jelentőségére. „E kötet, többek között, szó szerinti vagy megváltoztatott formában, Szócs Géza-idézeteket tartalmaz” – jegyzi meg Szócs *A sirálybőr cipő* élén. Az erős költészet fontos jellemvonása, hogy elfojtást eredményez. A költőnek ahhoz, hogy saját önazonosságát meg tudja teremteni, el kell fojtania elődjei példáit. Ebben az értelemben már Homérosz is az elődjeivel szemben ír. Kikezd egy gyengének ítélt, ezért átírandó hagyományt. Szócs hagyománya is csak részben a sajátja (saját szövegei, melyeket átír); gyakran dolgozik vendégszöveggel, nem ritkán felismerhetlenségig átsajátított módon. „Ma 32 lettem én is. // És mennyi van még hátra? / beleolvad a számítás / a sűrű éjszakába. // Isten a van s a nincs között / s a gumiban is létezik. / Forgolódik a gumibot, / álmában rám emlékezik: // a gumibot is aluszik / s a társadalmi tudat is: / máma már nem hasad tovább” – idézi meg – logikus kapcsolódás! – József Attila ideologikus költészetét a *Születésnapomra* című versben. (A szöveg végén tisztes jegyzet igazít el a vendégszövegek lelőhelyét illetően.) „A versek, motívumok, kölcsönös utalások összefüggésrendszere (és így van ez jól) javarészt föltárhatatlan az olvasó számára” – jegyzi meg máshol (*Levél a szerkesztőhöz*). Ugyanitt szerepel példázata arról a bányászról, aki a veszteszámokat (a lottón soha ki nem húzott számokat) gyűjti... Az elképzelt, de soha meg nem jelent *A veszteszámok* című kötet élén szerepelt volna ez az írás, mely nem is annyira áttételesen a „lengyel húzásra” (az 1980-as eseményekre) is utal. A politikai háttér ma már nem feltétlenül lenne felfejthető, de szűrjük le a tanulságot: a szövegek átírása és átsajátítása történelem és ideológia függvénye Szócsnél. Szövegdeмона nem az esztétika elefántcsonttornyában lebeg.

Az átírás-újraírás izgalmas példája, hogy Petőfi *Egy gondolat bánt engemet*jének ismert második sora – „Ágyban, párnák közt halni meg” – hogyan íródik át Szócs költészetében. „Kádban bálnák közt halni meg!” – hangzik a mottó-felszólítás a *Részletek egy operalibrettóból Siegfried Jerusalem és Kiri Tè Kamawa hangjára* című költemény ötödik, *Az áradás* című részének élén. Míg Petőfi verse értelmes és értelmetlen, természeti és emberi ellentéteinek vázára feszül, ennek a szövegnek a szeretet és az idő megfoghatatlansága ad keretet: „...míg arcom el nem rongyolom / az idő szürkés vasbetonján, / – ahogyan

hozzá horzsolódik –: / mindaddig szeretni foglak / s tovább is, kedves, nemcsak addig.” Az idő tapasztalata legmeghatározóbb módon a halál metafizikájával érintkezik – ebből az érintkezésből táplálkozik az idézett, nem is kissé abszurd mottó. Petőfinél a „világ szabadság” eszméje, Szócsnál a szabadság eszméjének folyamatos csorbulása – mégpedig az idő elsuhanó volta miatt tulajdonképpen kényszerű csorbulása – teremti meg azt a metafizikus hátteret, amely az időbe vetett én szövegeken keresztül való önértelmezését, önkijelentését, megalakítását követeli. Az idő tapasztalata elválaszthatatlan a személyes életút során megélt történelemtől, mely az önértelmezés számára szüntelen provokáció. Szócs tehát véleményem szerint nem áthúzta vagy érvénytelenítette Petőfi sorát, nem is fölülírta, hanem áthelyezte, kiemelte és megtisztogatta, ily módon *érvényesítette*. A halálhoz való sajátos viszony mint árnyék a Petőfi-szöveg tengelyéből a Szócs-vers itt és mostjába vetült. Ebből a szempontból a parafrázis hagyományt alapít. De ez a hagyomány ugyanakkor nyilvánvaló módon túlnó az értelmezés hermeneutikai körén is, hiszen – mivel az átírat is költői szöveg – az értelmezést is a kulturális emlékezet műalkotások számára fenntartott mezejébe helyezi vissza.

Szócs „drámás történeteinek” – ezt a műfaji megjelölést használja *A magyar ember és a zombi* című gyűjteményes kötetében – kulcskérdése a történelemhez való viszony. Ez saját, közép-európai történelmi tapasztalatot jelent, és a bőrünkön megélt sorsot kísérő valamiféle idegenségben ölt testet. Történelmünk – állítja közvetve Szócs – az önmegértés és valamiféle önmegértést ösztönző, önmegértésre kényszerítő eltávolodás, ironia metszetében áll. Az idegen, a drámás történetek címében megidézett zombi az, akivel nem szívesen, de mégis találkozunk. „FÖL-LE JÁR A FÁK KÖZÖTT A ZOMBI, / HOLDTÖLTTE VAN, Ő MEG FÖL-LE JÁR / MINT AZ ÓRA, AMELY FÖL VAN HÚZVA: / FELHÚZTÁK, DE EGYSZER CSAK LEJÁR. // VÁRATLANUL SZEMBE JÖN VELE A MAGYAR. / – SZERVUSZ, KEDVES ZOMBI, DE JÓ, HOGY TALÁLKOZUNK – MONDJA, ÉS MEGÖLELI A ZOMBIT. / – SZERVUSZ, MAGYAR – FELEL A ZOMBI IS – ÉS TE HOGY VAGY? / – KÖSZÖNÖM, ÉN IS JÓL – VÁLASZOLJA A MAGYAR” – olvasható *A magyar ember és a zombi* fülszövege; és valóban: a drámás történetek jelentős része az idegen magunkhoz ölelése, egy-egy ismert történet átsajátítása. A könyv átíratái: három biblikus játék (a Péter-epizódot megidéző *A kakas*, a gyermekmészárlást lebo-

nyolító Laiosz betlehemi polgármester szerepét kidomborító *Karácsonyi játék* és a szintén aktualizált *Passió*), egy Shakespeare-szövegekből összeállított montázs, idézőjeles „Rómeó és Júlia”, két történelmi játék, *A kishereki böszörmények* és a *Ki cserélte el a népet?* (ez alighanem a könyv gerincének tekinthető), két mediterrán eposz, egy átírt *Carmen* és egy átírt *Don Quijote*, három rövidebb, abszurd darab, valamint a titkosszolgálat kivégző mechanizmusának működését bemutató irodalmi forgatókönyv, a *Bombázó lányok árnyékában*. Drámáira a történelmi látás sajátos kettőssége jellemző, amely Szócs Gézának az említett közismert, már-már vagy ténylegesen kultikus szövegekhez való viszonyát jellemzi: a szöveg egyaránt vonatkozik a történelmi eseményre és annak jelenbeli értelmezésére. Ezt az átértelmezést gyakran az a személyes tapasztalat kényszeríti ki, hogy az egyén, a hősnek aligha nevezhető szereplő a manipulatív-társadalmi erővel szemben alulmarad, elárultatik.

Szócs ironiája ezért filozofikus. Platóni értelemben egyfajta daimón, vagyis démon, természetét tekintve olyan, mint Goethe Mefisztója, aki, ahogy Bulgakov is idézi *A Mester és Margarita* éln, „az erő része, mely örökké rosszra tör, s mindig jót művel”. E démon Szócsnak nyelvében él – bizonytalan helyzetben (és közép-európai életérzésünk joggal ilyen) *megfelelő módon* bizonytalanít el. Szócs költészete radikális, erős költészet. Egy különös ént alakít meg, aki egyszerre ő és nem ő; aki éppen ezért szüntelenül kételkedik és kételkedésre készítet a maga talányos, teremtő módján: „Vajon hány szíved van neked? / Én mindegyiket laknám; / ahogy a marslakó szuszog / bennem néhanapján. // Esténként, érzed? / parázsló karmolászás / hajadban s szíveidben.” (*Én lakom szíved mint denevér*)

PRÁGAI TAMÁS